

KORXONALARDA AUDITORLIK RISKINI ANIQLASH YO'LLARI

*U.A.Shirinov – SamISI, dotsent
F.Turayeva – SamISI, magistrant*

Annotatsiya: Maqolada auditorlik riski tushunchasi, auditorlik riski turlari hamda auditorlik riskini aniqlash yo'llari haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: audit, auditrolik riski, muqobil risk, ichki nazorat, auditorlik dalillar.

Аннотация: В статье рассматриваются понятие аудиторского риска, виды аудиторского риска и способы определения аудиторского риска.

Ключевые слова: аудит, аудиторский риск, альтернативный риск, внутренний контроль, аудиторские доказательства.

Abstract: The article discusses the concept of audit risk, types of audit risk, and ways to determine audit risk.

Key words: audit, audit risk, alternative risk, internal control, audit evidence.

Auditorlik riskini baholash muammosi amaliyotda halqaro audit standartlarini qo'llash zaruriyati bilan yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Auditorlik tashkiloti uchun auditning barcha bosqichlarida riskni baholash muhim ahamiyatga ega.

Audit rejasi va dasturini tayyorlashda muhim nuqta bu auditorning riskni baholashidir.

Auditorlik riski - bu auditor o'z zimmasiga olishga tayyor bo'lgan subyektiv ravishda belgilangan risk darajasi. Agar auditor o'zi uchun auditorlik riskining past darajasini aniqlasa, bu uning moliyaviy hisobotda jiddiy xatolar yo'qligiga ko'proq ishonch hosil qilishini anglatadi.

Nolinchi risk auditorning moliyaviy hisobotda jiddiy xatolar yo'qligiga to'liq ishonchini bildiradi. Biroq, auditor jiddiy xatolarning to'liq yo'qligiga kafolat bera olmaydi.

Auditorlik riski haqida mamlakatimiz iqtisodchi olimlari K.B.Urazov, M.M.Tulaxadjayeva, R.Dustmurotov, H.N.Musayev, U.A.Shirinov va boshqalar tadqiqotlar olib borishgan.

Qabul qilinadigan auditorlik riski miqdoriga quyidagi asosiy omillar ta'sir qilishi mumkin:

- auditorning malaka darajasi;
- auditorning moliyaviy holati;
- tashqi foydalanuvchilarning moliyaviy (buxgalteriya) hisobotlariga ishonch darajasi;
- korxonaning biznesining ko'lami;
- korxonaning tashkiliy-huquqiy shakli;
- mulkchilik shakli va korxonaning ustav kapitalidagi ulushlarni taqsimlash;
- korxonaning majburiyatlarining xarakteri va miqdori;
- korxonaning ichki nazorati darajasi;

- korxonaning bankrot bo'lish ehtimoli va boshqalar.

Quyida asosiy xavf turlari keltirilgan.

Auditorlik riskini baholashning ikkita asosiy usuli mavjud: miqdoriy va baholash.

Miqdoriy usul quyidagi formula yordamida xavfni hisoblashni o'z ichiga oladi:

$$AR = VR \cdot KR \cdot NR$$

Bu erda: AR audit xavfi, VR ichki xavf, KR nazorat xavfi, NR aniqlanmaslik xavfi.

Ushbu formula uch turdagi xavf o'rtasidagi munosabatlarni tavsiflaydi.

Umumiy audit riski har bir xavf komponentini baholashga bog'liq.

Nazorat tavakkalchiligini baholashda ichki nazoratning ishonchlilik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, auditorlik riski ham shunchalik past bo'lishi qabul qilinadi. Shu bilan birga, auditor hiech qachon korxonaning ichki nazorat tizimiga to'liq tayanmasligi kerak. Buxgalteriya hisobidagi xatolar har doim ham mumkin, chunki hiech qanday ichki nazorat tizimi 100% samarali bo'la olmaydi.

Ichki nazorat tizimining yaxshi yoki yomon ishlashini aniqlash uchun auditor ichki nazorat tizimining haqiqiy yoki haqiqiy emasligini aniqlashi kerak.

Auditorlik riski modeliga asoslanib, auditorlik riski va aniqlash riski o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik, shuningdek, maqbul auditorlik riski va to'planishi kerak bo'lgan dalillarning rejalashtirilgan miqdori o'rtasida teskari bog'liqlik mavjud degan xulosaga kelishimiz mumkin. Misol uchun, agar auditor auditorlik riski darajasini pasaytirishga qaror qilsa, u holda u aniqlanmaslik xavfini kamaytiradi va to'planishi kerak bo'lgan dalillar miqdorini oshiradi.

Aniqlanmaslik riskini ortiqcha baholash ham, kam baholash ham auditor uchun moliyaviy yoki imidj yo'qotishlariga olib kelishi mumkin. Shunday ekan, Aniqlanmaslik riskini to'g'ri baholash auditor ishining samaradorligi va sifatining ko'rsatkichidir.

Auditorlik riskining tarkibiy qismlarini baholash audit davomida o'zgarishi mumkin, shuning uchun rejalashtirilgan muhim proseduralarga o'zgartirishlar kiritish kerak.

Agar auditor aniqlash xavfini kamaytirishi kerak bo'lsa, u:

- qo'llaniladigan audit tartib-qoidalarini ularning sonini ko'paytirish va (yoki) mohiyatini o'zgartirishni nazarda tutgan holda qayta ko'rib chiqish;
- tekshirishga sarflangan vaqtni oshirish;
- audit namunalari hajmini oshirish.

Hozirgi vaqtda auditorlik risklarini boshqarish bilan bog'liq ko'plab turli usullar mavjud. Xavf darajasini baholash uchun auditorlik risklarini baholashning miqdoriy va sifat usullarini qo'llash kerak. Ushbu baholash bizga risklarni boshqarishdan kutilayotgan natijalarni to'liqroq tushunish imkonini beradi, chunki risklarni boshqarish maxsus texnikani ishlab chiqish va qo'llashni va natijada moddiy xarajatlarni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, auditorlik risklarini baholashning miqdoriy va sifat usullari ijobiy natija yoki mumkin bo'lgan yo'qotish ehtimolini taqqoslash imkonini beradi.

Auditorlik risklarini boshqarish xavf bilan bog'liq hodisalarning yuzaga kelishini bashorat qilish maqsadini qo'yadi, bu esa korxonaga mumkin bo'lgan yo'qotishlar yoki zararni kamaytirishga olib keladi.

Shunday qilib, auditorlik riski modelini ko'rib chiqishda shuni ta'kidlash kerakki, asosiy e'tibor modelning tarkibiy qismlariga va ularning dalillarni to'plash talablari bilan aloqasiga qaratilgan.

Imkon qadar ko'proq audit proseduralarini bajarish orqali auditorlik risklarini minimal darajaga tushirish mumkin.

Auditorlik risklarini minimallashtirishning eng muhim usuli - bu audit sohasidagi amaldagi qonunchilikka rioya qilish, auditorlik tamoyillari, standartlari, me'yorlari va etikasiga majburiy rioya qilishdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir auditor o'z faoliyati davomida turli xil xavf-xatarlarga duch keladi, ularni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi, chunki ular jiddiy salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ularning yuzaga kelish ehtimolini minimallashtirish maqsadida auditorlik faoliyatining normativ-huquqiy bazasini doimiy ravishda ishlab chiqishga muvofiq turli tavsiyalar ishlab chiqilmoqda.

Unga da'vo qilish xavfini oldini olish yoki sezilarli darajada kamaytirish uchun auditor, albatta, bir nechta muhim proseduralarni bajarishi kerak:

1. Inventarizatsiyani o'tkazish va bundan tashqari, audit davrida majburiydir.
2. Arbitraj va sud organlarida ko'rib chiqilayotgan da'volarni o'rganish.
3. Tashkilotning kadrlar tarkibi bilan tanishish.
4. Ta'sischi yig'ilishlari bayonnomalarini ko'rish.

5. Zaruriy tushuntirishlar kiritilgandan so'ng Bosh kitob ma'lumotlari bo'yicha tuzish. Agar jiddiy tafovutlar aniqlansa, auditorning riski keskin ortadi.

Auditor auditorlik riskini nolga tushira olmaydi, lekin uning darajasini maqbul chegaralarda baholash, nazorat qilish va tartibga solish imkoniyatiga ega.

Aktivlar qiymatini yo'qotish xavfini o'z vaqtida baholash xavfning sabablari va aybdorlarini aniqlash, yo'qotishlarni baholash va iqtisodiy qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Tashqi xavf omillariga korxonaga har doim ham ta'sir ko'rsatmasligi mumkin, ammo ularni bartaraf etish choralarini ko'rish uchun ichki sabablarni batafsil ko'rib chiqish kerak.

Risklarni baholash mexanizmining samaradorligiga moliyaviy hisobot auditining har bir bosqichida tizimli yondashuv va izchil baholashni qo'llash orqali erishiladi. Fikrimizcha, auditorlik riski komponentlarini kelgusida sifat jihatdan baholashga o'tish ehtimoli bilan risklarni to'g'ridan-to'g'ri miqdoriy baholashnashiga e'tibor qaratish lozim. Buxgalteriya hisobi holati haqida ishonchli ma'lumotga ega bo'lmasdan auditorlik riskini baholash mumkin emas. Buxgalteriya hisobi ma'lumotlarining ishonchligini tasdiqlash uchun moliyaviy hisobot auditida raqamli ko'rsatkichlar oshirilganligi yoki kamaytirilganini tekshirish lozim. Bu yerda auditor hisobotdagi har bir raqam ishonchli ekanligini

emas, balki “ barcha muhim jihatlarda” hisobot ishonchli ekanligini tasdiqlashiga e’tibor qaratishi lozim. Ya’ni, auditorlik riskini baholashdan oldin auditorlik tashkiloti tomonidan muhimlik ko’rsatkichining rejalashtirilgan qiymati qabul qilingan metodikaga muvofiq belgilanadi.

Biz tadqiqotimiz natijasida “Alim” MCHJning aktivlari muhimlilik darajasini aniqlab chiqdik.

18-jadval

“Alim” MCHJning aktivlari muhimlilik darajasi

Asosiy ko’rsatkichlar	Qiymat	%	Muhimlilik darajasi
1	2	3	4
Asosiy vositalar (ming so’m)	11 344 624	3	340 338.7
Uzoq muddatli investitsiyalar (ming so’m)	802 564	2	16 051.28
Tovar moddiy zaxiralar (ming so’m)	135 329 398	5	6 766 470
Debitorlik qarzlari (ming so’m)	67 560 266	3	2 026 808
Pul mablag’lari (ming so’m)	2 031 992	3	60 959.76

Jadval ma’lumotlaridan ko’rishimiz mumkinki asosiy vositalar bo’yicha muhimlilik 340 338,7 ming so’mni tashkil qilganligan.

2-jadval

“Alim” MCHJ ning aktivlari muhimlilik darajasi

№	Asosiy ko’rsatkichlar	Asosiy vositalar	Uzoq muddatli investitsiyalar	Tovar moddiy zaxiralar
1	Qiymat	11 344 624 000	802 564 000	135 329 398 000
2	Muhimlilik darajasi rejalashtirilgan	340 338 700	16 051 280	6 766 470 000
3	Rejalashtirilgan auditorlik riski	0.05	0.05	0.05
4	Ehtimolli rejalashtirilayotgan xato (1*3)	5672,3	401,2	67 664,7
5	Tanlanma foiz (birlik ulushi) I-DR	0.50	0.90	0.33
6	Ajratib bo’lmaydigan risk IR	0.33	0.33	0.33
7	Nazorat riski CR	0.35	0.35	0.35
8	Haqiqatdagi auditorlik riski (6*7*(1-[5]))	0.057	0.011	0.077
9	Extimol xato (1*8)	680 677 440	8 828 204	10 420 363 646
10	Aniqlanmaslik riski DR	0.5	0.01	0.7
11	Mumkin bo’lgan risk	0.25	0.01	0.25
12	Mumkin bo’lgan ehtimolli xato	2 836 156 000	8 025 640	33 832 349 500

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki asosiy vositalar bo'yicha haqiqatda auditorlik riski 5.7 foizni, ehtimolli xato 680 677, 44 ming so'mni, uzoq muddatli investitsiyalar bo'yicha haqiqatda auditorlik riski 1.1 foizni, ehtimolli xato 8 828, 204 ming so'mni, tovar-moddiy zaxiralar bo'yicha haqiqatda auditorlik riski 7.7 foizni, ehtimolli xato 10 420 363,646 ming so'mni tashkil etganini ko'rishimiz mumkin.

Demak, auditorlik riski maqbul to'plamini aniqlashda muhimlik darajasiga yanada sinchkovlik bilan e'tibor qaratish va ajratib bo'lmaydigan, nazorat va aniqlanmaslik risklarini optimal shakllantirish kerak. Shakllantirilgan 2-jadval auditorga maksimal risk zonalarini aniqlash hamda reja va tekshirish dasturlarini tuzishga ko'maklashish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Тўлаходжаева М.М.Аудит, Т.: БАМА, 2014; Уразов К.Б. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит. –Т. : Ўқитувчи, 2004.
2. Мусаев Ҳ.Н. Аудит. Дарслик. – Т.: Молия, 2003
3. Дустмуродов Р.Д. Аудит асослари. Дарслик. : Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003
4. Ширинов, У. А. (2022). Почта хизматларининг ҳисоб ва аудит объекти сифатидаги таснифий асослари. *Экономика и социум*, (6-2 (97)), 804-809.
5. Ширинов, У. А. (2022). Алоқа хизматларини кўрсатувчи субъектларда аудитнинг долзарб масалалари. *Архив научных исследований*, 2(1).
6. Ширинов, У. А. (2022). Мобил алоқа хизматларидан олинадиган даромадлар ҳисобини такомиллаштириш. *экономика и социум*, (6-2 (97)), 800-803.